

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

РАТУШИНСЬКИЙ НАЗАР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 711.4(477.83)+72(477.83)

АРХІТЕКТУРА ПАСАЖІВ ЦЕНРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА ЛЬВОВА

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор архітектури, професор
Бевз Микола Валентинович,
завідувач кафедри архітектури та реставрації
Інституту архітектури та дизайну
Національного університету «Львівська політехніка»

Офіційні рецензенти: доктор архітектури, доцент
Смоленська Світлана Олексіївна,
професор кафедри архітектури та урбанізму
Приватного закладу «Інститут «Харківська школа
архітектури»;

кандидат архітектури, доцент
Моргун Олена Леонідівна,
доцент кафедри дизайну архітектурного середовища
Одеської державної академії будівництва та архітектури.

Захист відбудеться « 28 » грудня 2021 р. о 14⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д35.052.11 при Національному університеті «Львівська політехніка» (за адресою: 79013, м. Львів, вул. С. Бандери 12, головний корпус, ауд. 226)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська,1).

Автореферат розіслано « 28 » серпня 2021 р.

В. о. вченого секретаря
Спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11
доктор архітектури, доцент

Гнесь І. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У часи середньовіччя основним та єдиним громадським простором міста в мурах була Ринкова площа. Торгівля велася з крамниць, що розташовувались у партерах будинків, підсіннях, розміщених з вуличної сторони, чи на щотижневих торгах. Особливе місце у громадському житті міста відігравали великі міські ярмарки, що відбувались двічі на рік і тривали впродовж місяця. Така ситуація тривала аж до початку) ХІХ ст., коли бурхливі процеси розвитку міст не могли не зачепити зростаючих потреб мешканців міста у комфортних умовах проживання, відпочинку, створення простору для спілкування і торгівлі. Саме такі простори у минулому формували характерні внутрішньоквартальні вулиці середринкового кварталу, які разом з торговими партерами будинків творили специфічні торгові зони. Подібно до цього у Львові до 1826 року існували внутрішньоринкові торгові вулиці – Пасамоніча та «Багатих крамів», на яких відбувалась торгівля, і на їх осі в будинку на площі Ринок, 29 з'являється перший у Львові пасаж Андреоллі. Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року, коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі. Історично в місті функціонувало 19 пасажів, частина з яких були торговими вулицями з контрольованими входами-заїздами. Класичними пасажами зі сформованим покриттям над галереями та ауріумами були лише пасаж Міколяша, Марійський пасаж та базар Гредлів. Станом на сьогодні зі всіх існуючих пасажів збережено лише Марійський пасаж, котрий не переставав функціонувати з моменту відкриття. Пасаж «Belle Vue», реконструйований і розширений також на верхні поверхи кам'яниць, функціонує як «Опера пасаж». Пасаж Гаусмана функціонує як внутрішньоквартальний торговий двір. Ще ряд локацій пасажів збереглись на планувально-просторовому рівні, проте сама функція є втрачена. Загалом у Львові переважали внутрішньоквартальні пасажі – як торгові галереї з крамницями обабіч, що зазвичай мали не менше двох виходів на суміжні вулиці.

Актуальність теми дослідження полягає в:

1. Необхідності комплексного підходу до збереження та розвитку пасажів як частини громадських просторів в історичному центрі міста, реінтеграції місць історичних пасажів у структуру центру.
2. Розробленні чіткої методики реставрації та адаптації середовища історичних пасажів у відповідності до сучасних функціональних потреб.
3. Утворенні додаткових громадських просторів в центрі міста з подальшим розвантаженням головних вулиць.
4. Виявленні основних принципів архітектурно-планувальної організації пасажів для створення методичних вказівок щодо проектування нових пасажів в історично сформованому середовищі та реставрації та реконструкції існуючих пасажів.
5. Створенні комплексної програми розвитку системи пасажів у середовищі центру Львова як методу вирішення функціонально-транспортних проблем центру великого міста та повернення до історичної форми організації торгової функції.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Напрямок проведеного дослідження співпадає з основним напрямком наукової роботи кафедри архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка» – «Архітектурна спадщина та її збереження. Реставрація та реконструкція будівель: методологія проведення

передпроектних досліджень в реставрації, реконструкції, ревалоризації архітектурних комплексів, історія розвитку архітектури та містобудівних комплексів», зокрема в розробці теми 0116U004110 «Регенерація історичних архітектурно-містобудівних комплексів».

Мета дослідження: визначити генезу та етапи формування архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової організації пасажів у структурі центрів великих історичних міст на прикладі Львова. Розробити наукові засади функціональної реабілітації та відновлення пасажів у структурі історичного середовища центру міста.

Мета досягається через вирішення наступних завдань:

1. Дослідити історію виникнення пасажів, визначити чинники та передумови їх будівництва в середовищі центру міста початку ХІХ – 30-х років ХХ століття.
2. Визначити функціонально-просторові типи, композиційно-планувальні принципи та особливості архітектури пасажів.
3. Проаналізувати функціонально-просторові зв'язки між пасажами та їх вплив на середовище центру.
4. Визначити основні шляхи адаптації, збереження та розвитку пасажів відповідно до сучасних вимог, необхідних для їх функціонування.
5. Розробити рекомендації з проектування, відновлення та реставрації пасажів в умовах історично сформованого середовища центру міста.

Об'єкт дослідження: пасажі як архітектурно-функціональні та громадсько-торгові об'єкти у структурі центру великого історичного міста. Дослідження реалізується на прикладі історичного центру міста Львова. В роботі також проаналізовано планувальні схеми, композиційні особливості та функціонально-просторові моделі організації середовища пасажів інших європейських міст.

Предмет дослідження: архітектурно-планувальні та функціонально-просторові характеристики пасажів.

Межі дослідження: хронологічні межі охоплюють період від початку ХІХ ст. до сьогодення, територіально дослідження виконано на прикладі м. Львова, але для порівняння використано інші європейські міста (Париж, Лондон, Лідс, Брюсель, Мілан, Неаполь, Прага, Нант, Ліон, Берлін, Лейпциг). Рекомендації та результати дослідження можуть бути використані також для центрів інших міст.

Методи дослідження: в роботі застосована комплексна методика дослідження, яка поєднує загальнонаукові методи дослідження (аналіз наукової літератури, періодичних видань, архівних справ вибраних об'єктів, архівно-іконографічних матеріалів, історичної картографії та хронології її змін, проведення робіт з обстеження і документування існуючого стану об'єктів, аналізу збереженості та видозмін, ідентифікації втрачених об'єктів) та конкретно-наукові методи, які включають аналіз архітектурно-планувальних та функціонувальних характеристик пасажів, виокремлення типологічних схем організації пасажів, принцип моделювання для визначення особливостей відтворення втрачених пасажів, реконструкції існуючих та можливості побудови нових. Історія розвитку пасажів вивчалася на базі наукової та періодичної літератури. Дослідження львівських пасажів починалося зі збору архівних даних, аналізу існуючого дослідницького матеріалу. Способи візуального обстеження також розділялося по рівнях: від візуального огляду та визначення технічного стану і наявних перебудов пасажів в інших містах до натурних досліджень

та обмірів пасажів у Львові. На базі попередніх досліджень сформовано моделі теоретичної реконструкції об'ємно-планувальної структури пасажів за етапами розвитку, за рівнем інтегрованості в міську планувальну структуру. Узагальнення розвитку пасажів відбулося через формування архітектурних, типологічних, стильових та урбаністичних особливостей з представленням матеріалів про їх структуру в періоди найбільшого розвитку та пізніших трансформацій. Зазначено ряд схем з показниками функціональної та архітектурно-планувальної структури пасажів в умовах розвитку історичного центру з огляду на зміну способу його організації.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що в дисертації вперше:

- досліджено історію розвитку пасажів як архітектурно-функціональних елементів центрів міст;
- визначено основні історичні функціонально-просторові типи пасажів та їх композиційно-планувальні принципи організації;
- принципи функціонального та архітектурно-планувального відтворення, адаптації та побудови пасажів у структурі центрів великих міст;
- розроблено рекомендації з проектування та реставрації пасажів в умовах історично сформованого середовища центрів міст.
- **Доповнено:**
- еволюційний розвиток пасажів;
- існуючу типологію типів і видів пасажів;
- особливості критеріїв щодо відтворення та адаптації пасажів;
- архівні відомості про пасажі.

Отримало подальший розвиток:

- наукові положення з відтворення чи реконструкції пасажів щодо їх архітектурної, історичної та практично-ужиткової цінності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх можна використати:

- для сучасного відтворення та пристосування пасажів на місцях їх історичного розміщення, оскільки вдалося прослідкувати етапи розбудови окремих комплексів;
- для подальшої інтеграції місць розміщення історичних пасажів у структуру міста;
- у пам'яткоохоронній сфері – в практичній діяльності зі збереження пам'яток архітектури та цінної забудови, їх реставрації, реконструкції, адаптації та відтворення;
- у системі історико-архітектурної освіти, оскільки необхідно доповнити інформацію про трансформування міського середовища Львова другої половини ХІХ – початку ХХ ст. даними про об'ємно-планувальні та технологічні особливості розвитку громадських і торгових просторів, частиною яких були пасажі;
- в рекомендаціях з проектування чи пристосування пасажів в умовах історично сформованого середовища центрів міст;

- в навчальному процесі при викладанні дисциплін спеціальності 191 «Архітектура та містобудування»: «Реставрація та реконструкція пам'яток архітектури», «Містобудівне проектування», «Архітектурне проектування».

Особистий внесок здобувача. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 9 наукових публікаціях автора, в яких повністю відображені основні результати дисертації, з них 4 статті в наукових фахових виданнях України та 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 2 статті у наукових виданнях України та 2 статті в збірниках матеріалів конференцій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації виголошено на щорічних науково-практичних конференціях Інституту архітектури та дизайну Національного Університету "Львівська політехніка" у 2012-2019 роках; на I, II, III та IV конференціях «Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій», Львів 2010-2013 роки.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків з ілюстративним матеріалом. Загальний обсяг дисертації – 236 сторінок, у тому числі 165 сторінок основного тексту, 17 сторінок з ключовими таблицями та схемами, 13 сторінок списку використаних джерел із 163 позицій, 4 сторінки з переліком апробацій та впроваджень та 37 сторінок з ключовими ілюстраціями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, межі та методи дослідження, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів. Подано інформацію про апробацію результатів досліджень, а також про публікації з вибраної теми.

В розділі 1 «**Передумови виникнення та розвиток пасажів як архітектурно-містобудівних об'єктів міського центру**» розглянуто передумови формування архітектурного типу будівель, історичні етапи розвитку та становлення пасажів, роз'яснено певні термінологічні відмінності між назвами об'єктів у різних країнах і проаналізовано причини занепаду даного типу споруд.

Перш ніж досліджувати розвиток архітектурного типу пасажу необхідно проаналізувати стан вивченості теми. Важливим також є термінологічне уточнення застосованих назв аналогічних об'єктів розміщених на різних територіях. Найпоширеніші з них: *пасаж* – означення притаманне для Франції, держав Бенілюксу, Канади, Німеччини та Англії. У Франції пасажі термінологічно поділялись на *passage ouvert* – себто «відкриті», в яких громадський транзитний простір (мол) структурно не був перекритим певним видом склепіння, дані комплекси були логічним продовженням міського середовища (відсутність контрольованого входу), та *passage couvert* – «закриті», простір громадського ядра яких був обов'язково перекритим певним типом склепіння та забезпечений контрольованим входом (в пристосованих внутрішньоквартальних просторах, в яких облаштували пасажі, він залишався вільним, а в спеціально побудованих пасажах вхід у пасаж регламентувався графіком роботи). В Англії пасажами називали виключно неперекриті внутрішньоквартальні чи міжквартальні торгові провулки; натомість поняття **аркада** – громадський торгово-культурний простір, перекритий певним

типом шатрового чи скляного склепінчастого покриття, поширене в Об'єднаному Королівстві й державах сателітах; **галерея** – найбільш мистецьки претензійний комплекс, основний розвиток якого припав на період 1870-1900-х років (це т.зв. час «Гранд пасажів»), термін, який широко використовують в іспаномовних країнах; **торговий двір** (*cour du commerce*) – термін, поширений лише у Франції і на франкомовних територіях, – культурно-торговий простір з трьома і більше входами, з яскраво вираженою площею посередині та шириною транзитного молу в декілька разів більшою від ширини пасажів, як правило такі торгові двори були не перекритими.

Тема дослідження трансформацій громадських просторів, еволюції торгових комплексів та збереження архітектурного середовища історичних міст є широко представлена в фахових наукових дослідженнях. Проте дослідження із розвитку та функціонування систем пасажів в історичних центрах міст мало переважно історико-соціальний та красназавчий характер, розглядалися конкретні архітектурні особливості певних збережених пасажів. Варто зазначити, що дослідження етапів розвитку міської планувальної структури Львова висвітлено в працях Б. Черкеса, М. Бевза, С. Лінди, Б. Посацького; складову розвитку міського середовища в контексті історичних перевтілень висвітлили І. Крип'якевич, А. Рудницький, І. Мельник, М. Долинська. Тематику розвитку громадських будівель даного профілю на межі XIX-XX століття в місті Львові в дисертаційних дослідженнях висвітлювали Ю. Бірюльов, О. Лисенко, Х. Ковальчук, Ю. Ідак. Формування методики дослідження відбувається на основі праць М. Бевза, Л. Прибеги, В. Тімохіна, С. Смоленської. Особливості розвитку торгових аркад розкрито в монографіях закордонних дослідників П. Колемана (*Shopping Environments Evolution, Planning and Design*) Б. Мейтленда (*Street point-of-sale-public shopping centers and spaces*), П. де Монкана (*Les passages en Europe*). М. Брзова, Д.-В. Феррі. Особливості атриумних просторів досліджували Р. Саксон (*Atrium buildings*), В. Хайт, І. Прокоф'єва, О. Мельниченко. Дослідження принципів організації загальноміських громадських просторів (площ, пішохідних вулиць) описано М. Ліном, А. Урбахом, Н. Васильєвим, М. Лазаревою, О. Моргун. Специфіку вистрою простору аркад у своїй монографії описав Дж. Гейст (*Arcades. The history of building type*). Функціонально-просторові особливості організації галерей описали Н. К. Скотт (*Shopping centre design*), Н. Беддінгтон (*Design for Shopping Centres*), М. Ємець. Розвиток планувальних схем у торгових галереях описали Б. Мейтленд (*Shopping malls: Planning&Design*), П. Колеман (*Shopping Environments Evolution, Planning and Design*). Дисертаційне дослідження принципів організації критих міських просторів проводили О. Мельниченко, А. Ароян. Дослідження з візуального дизайну та ознакування внутрішнього середовища аркад провели М. МакКейт, Х. Ден, Е. Чарлес та М. Вілмонт. Дисертаційне дослідження про економічну та суспільну роль купецьких організацій Львова у 20-30-ті роки XX ст. провів А. Безсмертний, про специфіку торгівлі у міжвоєнному Львові писали В. Єннер, А. Бонусяк, О. Вербова).

Від періоду Античності до XVIII століття була велика різноманітність структур, які здавалися візуально подібними до пасажів. Проте, не дивлячись на більшість різнотипних попередників, пасаж залишається суспільним винаходом 2-ї половини XVIII століття, коли швидкий промисловий розвиток у симбіозі з підвищенням

соціальних зв'язків у суспільстві породили потребу в громадських місцях, захищених від вуличного трафіку, бандитизму та змін погоди. Пасажі ставали місцями, де реалізовувалися більшість технічних новинок, де абсолютно видозмінилися відносини продавця і покупця, де під одним дахом поєднувалися до цього непоєднувані речі: торгівля і театр, виставкові галереї та вуличні кафетерії, приватні майстерні і представництва фірм, офісні контори та готельні номери. Класичні античні колони агор, римські форуми, східні базари і торгові вулиці, середньовічні ринки й ратуші з торговими залами та представництвами мануфактур, торгові мости епохи Відродження (до прикладу Понте Ріальто в Венеції), торгові біржі Лондона, виставкові ярмарки – всі ці ранні форми безумовно стали моделями для зародження торгових галерей. В пасажі Шуазель такою моделлю є прототип ранньої християнської базиліки, а в Берлінгтон Аркаді – торгові біржі, в пасажі Панорам ймовірно відповідником була алея Фоір Сен-Жермен. Крім того, самі пасажі були зразком для інших, абсолютно протилежних типологічно будівель – планувальних структур тюремних закладів, рекреаційних будівель готелів, де місце торгових магазинів в планувальній структурі займали житлові номери. Пасажі сприяли формуванню відпочинкового простору в середовищах вокзальних двірців, еволюції роздрібною торгівлі і формуванню перших універмагів.

Історичні та функціонально-типологічні видозміни в розвитку пасажів можна умовно розбити на етапи:

- 1786-1810 роки – час виникнення пасажів і 1810-1823 роки – період формування пасажів як окремого архітектурного типу. Двома загальноєвропейськими особливостями всіх пасажів періоду виокремлення споруд як типологічної одиниці були форма загальної організації простору (незалежні одні від одних торгові одиниці розміщені двома паралельними рядами з транзитним відкритим чи перекритим, ще недостатньо освітленим громадським простором) та відносно невеликий за розмірами прохід, який розділяв дво- або триповерхові будинки з магазинами, сформованими в партерному рівні.
- 1823 – перша половина 1840-х років – окреслення загальних принципів функціонування пасажів. Характерними особливостями даного періоду були: утвердження історичного типу споруд та їх архітектурного образу; вихід будівництва пасажів за межі Парижу, Лондона та Брюсселю; застосування в структурі перекриття громадського молу відкритих металевих конструкцій.
- середина 1840-х – 1867 рік – структуралізація просторів у пасажах, їх зв'язок з іншими подібними комплексами, системна інтеграція простору пасажів у вуличну планувальну мережу міст, утворення систем пасажів, початок наукового вивчення пасажів як нової типологічної одиниці.
- 1867-1900 роки – період використання пасажів для розбудови головних громадських просторів міст. Характерними особливостями цього часу є: співпадіння епохи з вікторіанською добою і вихід на авансцену ще донедавна провінційних міст, а не міст глобальних центрів; пошук нових образів міст, модернових міст новітнього часу; поява Гранд аркад – як вершини розвитку архітектурного типу споруд (галереї в Мілані, Неаполі, Римі, Брюсселі, Берліні, Турині, Марселі, Лідсі, Манчестері).

- 1900- початок 1920-х років – характерними особливостями пасажів даного часу є: зменшення розмірів, проте збільшення громадсько-доступних рівнів, видова зміна пасажів, пов'язана із використанням в будівництві залізобетону, що призводить до зміни конструкції даху, розміщенню вертикальних комунікацій, зміні техніки декорування стін галерей, типологічна спорідненість перших універмагів із торговими пасажами.
- середина 1920-х років-1940-ті роки – період поступової заміни пасажів на універмаги, основною причиною цього стала потреба в ефективнішому використанні ділянок в центрах міст, тому організація внутрішнього простору розвивалася шляхом збільшення висотності навколо невеликого багатосвітнього осердя та функціональний поділ середовища на відділи. Ключові аспекти розвитку пасажів даного етапу можна охарактеризувати так – розвиток типу практично повністю припинився, а тільки рухався по інерції і з часовим запізненням достатньо поширився в Латинській Америці.
- середина 1950-х років-1980-ті роки – період технологічного переобладнання пасажів, активні роботи з реконструкції структури пасажів з прив'язкою до потреб енергоефективності, мобільності населення та вирішення питань, пов'язаних з паркуванням.
- 1990-ті роки-дотепер – пасажі як складова чи компонент багатофункціональних центрів, розвиток історичних пасажів як монофункціональних центрів, громадських просторів не завжди торгового типу.

В цілому згідно проаналізованих джерел інформації можна виділити такі основні особливості формування і розвитку пасажів:

1. Перші пасажі, що виникали в європейських містах, були продуктами реконструкції внутрішньодворових просторів.
2. Еволюція пішохідних торгових вулиць призвела до формування пасажів без сформованого покриття транзитного простору.
3. Розміщення пасажів на пряму залежало від інтенсивності вулиць, між якими ті розміщувались.
4. Поява перекритих пасажів забезпечила кращий рівень комфорту і безпеки та спричинила насичення простору іншими громадськими об'єктами.
5. Поява спеціально спроектованих пасажів призвела до створення складних громадсько-торгових комплексів (поява внутрішньо-пасажних площ, криволінійних галерей, більшої кількості входів, здебільшого симетричної структури).
6. Адаптація новостворених пасажів до вже існуючої вуличної структури.
7. Зміна горизонтальної інтенції на вертикальну – через зменшення площ під будівництво пасажів ті починають розвиватися у вертикальному напрямі.
8. Глобальна розбудова пасажів стала причиною того, що деякі пасажі максимально зблизились із торговими центрами (пасажі є одним із передвісників появи універмагів, композиційно сформованих навколо багаторівневого атриуму).
9. В кінці XIX ст. пасажі починають будуватись як новий символ міст – Мілана, Неаполя, Берліна і починають об'єднувати цілі квартали зі всіма існуючими чи новозбудованими будівлями (театр як частина пасажу в Неаполі – Галереї Умберто I).

10. Значні містобудівні перетворення, розширення існуючої вуличної мережі, побудова нових проспектів спричинили зникнення багатьох пасажів, так в Парижі до реформ барона Османа було 150 пасажів чи вулиць, що носили цей статус, а після лише – 30.

В розділі 2 «**Теоретично-методичні засади дослідження пасажів міста Львова**» були проаналізовані існуючі методики досліджень, на основі яких розроблено комплексну модель дослідження пасажів та їх взаємозв'язок з простором міста. У роботі використовувалися як загальнонаукові методи дослідження: теоретичні (термінологічний, історичний, когнітивний та системний принципи) та емпіричні (функціональний, структурний, принцип обстеження, моделювання, аналізу, та абстрагування), так і спеціальні професійні архітектурні методи. Варто зазначити, що для вирішення поставлених задач і аналізі здобутої інформації в дослідженнях пасажів більшість ключових висновків зроблено, опираючись на емпіричні методи.

Загалом конкретні дослідження пасажів розділено на три групи:

- Інформація зібрана з фахової та періодичної літератури, архівних та електронних даних і детальних натурних обстежень – 19 пасажів в місті Львові.
- Інформація зібрана з фахової та періодичної літератури, електронних даних та натурних обстежень – 21 пасаж в містах України.
- Інформація зібрана з фахової та періодичної літератури й електронних даних – 137 пасажів у містах, географічно розміщених в Європі.

Використання функціонального аналізу дозволило встановити особливості функціональної структури пасажів, структурний аналіз застосовано під час аналізу зв'язків «місто-пасаж», де з'ясовується вплив міського середовища на розвиток пасажу та «пасаж-будівлі» – вплив функції пасажу на організацію функціонування будівель довкола. Методами композиційного аналізу виявлено основні принципи та засади організації внутрішнього візуального середовища пасажів, динаміку зміни та еволюційність, а також технологічну наповненість та інноваційність. Методи архітектурно-планувального аналізу застосовувалися для розробки типологічних моделей пасажів (типологія за типом організації, розташуванням, планувальною структурою, конструкціями покриття пасажів, та ін.), а також для визначення суперечностей в існуючих висновках різних дослідників.

Розроблена методика дослідження базувалася на послідовному вирішенні задач, критичному аналізі та порівняльних паралелях з роботами інших дослідників, узагальненні отриманих результатів та визначенні їх достовірності. Апробованим алгоритмом дослідженням стало формування поетапного вирішення задач: **I** етап – вивчення термінології об'єктів дослідження; **II** етап – вибірка інформації на дану тему з фахових, періодичних та електронних джерел інформації; **III** етап – робота з архівними матеріалами і проведення натурних обстежень; **IV** етап – аналіз отриманих даних; **V** етап – створення типології та класифікації пасажів, їх систематизація; **VI** етап – формулювання критеріїв до груп пасажів, їх вплив та інтеграція в міське середовище (на прикладі центральної частини м. Львова); **VII** етап – перевірка результатів дослідження, їх суміщення з подібними іноземними дослідженнями; **VIII** етап – формування загальних висновків до роботи.

Дослідження львівських пасажів було побудовано за наступною схемою:

- вивчення комплексних архітектурних і містобудівних перетворень в період, обмежений рамками дослідження;
- з'ясування соціальних передумов формування пасажів;
- вивчення характерних особливостей та планувально-просторової моделі пасажів;
- формування структури пасажів;
- комплексний зв'язок між просторовою структурою міста і внутрішнім середовищем пасажу;
- причини та наслідки занепаду типу;
- аналіз перспектив розвитку систем пасажів у середовищі історичного центру.

Загалом на будь-який об'єкт впливає ряд константних чинників, пов'язаних з кліматичними умовами, рельєфом, містобудівною ситуацією, історичним розвитком, технологією будівництва. Іншими важливими факторами впливу є змінні чинники, такі як: етнокультурні та соціально-економічні особливості регіону, вплив архітектурно-мистецьких уподобань в регіоні, вибір конструктивної моделі пасажу, рівень необхідного захисту будівлі та дотримання будівельних і санітарних норм. Всі ці фактори створюють умови для різноманіття форм і шляхів вираження цих форм, проте основні типологічні особливості пасажів є універсальними і на їх основі вибудовується архітектурно-просторова модель кожного окремого пасажу.

В розділі 3 «**Аналіз архітектурно-планувальної структури та функціональних особливостей пасажів Львова**» розглянуто основні шляхи поширення та візії будівництва пасажів на території сучасної України. Будівництво пасажів на території сучасної України прийшло транзитом з Парижу через Брюссель і Прагу до Львова, коли в першій третині XIX століття швейцарець Доменіко Андреоллі відкриває пасаж Андреоллі – перший пасаж на території Центрально-Східної Європи. Другий шлях будівництва торгових пасажів – це поширення популярних ідей східних ринків, сюди в першу чергу дійшли ідеї будівництва торгових рядів, які пізніше трансформувалися в торгові пасажі чи галереї. Найвідоміші торгові ряди України розміщувалися в Одесі (торгові ряди на Привозі – найбільші на території України, це пов'язано з тим, що Одеса була найбільшим портом в Російській імперії), Харкові (комплекс Сергіївських рядів – створення міського громадського і торгового середовища) та Києві (історичний торговий потенціал Подолу формував необхідність створення нової форми торгівлі – торгових рядів на Хрещатику для всебічного забезпечення торгового попиту великого міста в модерному міському центрі).

На території України в першій половині XX століття практично в кожному великому місті існував пасаж чи ряд пасажів, проте не всі з них відповідали класичним засадничим ідеям будівництва пасажів і не завжди мали значну архітектурну цінність, окрім пасажів Львова (в час найбільшого розквіту існувало 19 пасажів), Одеси, Харкова, Києва, Чернівців, Івано-Франківська, Кропивницького, Тернополя, Дніпра, Мукачева, Ужгорода.

Архітектурні й містобудівні перевтілення у сформованому історичному ядрі Львова дали основний поштовх до виникнення та еволюції пасажів у місті. Притаманними змінами в міському середовищі були: завершення розбирання оборонних мурів навколо середмістя, реконструкція забудови середмістя,

опрацювання містобудівних заходів щодо утворення нового міського громадського простору, адаптація внутрішньоквартальних та міжквартальних просторів з метою створення системи камерних громадських просторів (пасажів), закладання нових міських бульварів, біля яких почали формуватись локальні громадські простори.

Передумовами формування системи пасажів, так як і системи півкільця бульварів у Львові, служили наступні чинники: **соціальні чинники**: демографічний вибух в кінці XIX ст., початок активної міграції населення (в 1861 році до Львова проклали залізничне сполучення), забезпечення нових просторів і певного рівня санітарних вимог; **урбаністичні фактори**: активна розбудова міста не могла не супроводжуватися розвитком нових громадських просторів, а так як планувальна схема Львова була радіально-кільцевою, то активне насичення просторів громадського використання мало б концентруватися в центрі, щоб забезпечити всіх городян середовищем взаємодії, тому активно почали освоювати внутрішньоквартальні простори, які подалу перетворилися на пасажі.

Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року, коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі. Історично в місті було 19 пасажів, з яких протопасажами були – три. В хронологічній послідовності пасажі виникали в такому порядку: **Пасаж Андреоллі** / пл. Ринок, 29 – вул. Театральна, 12 / → **Пасаж Клейна** / пл. Ринок, 18 – вул. Староєврейська, 7 / → **Пасаж Фрухта** / пл. Ринок, 12 – вул. Староєврейська, 19 / → **Пасаж Ляуфнера** / вул. Староєврейська, 12 – вул. Братів Рогатинців, 15 / + у 1863 році існував план побудови **Пасажу Яблоновських** / пл. Катедральна, 3 / – двохярусної торгової галереї під сегментованим скляним дахом (*група найстаріших пасажів, які спільно з середринковими торговими вулицями Пасамонічою і Багатих Крамів (вулиці відповідники торгових рядів) створювали мережу Ринкових пасажів*) → **Пасаж на вулиці Смочій** → **Пасаж Феллерів** / пр. Свободи, 32-вул. Михальчука, 5-7 / → **Пасаж Гаусмана** / вул. Січових Стрільців, 3-пр. Свободи, 13 – вул. Дорошенка, 6 / → **Пасаж «Belle Vue»** / пр. Свободи, 27 – вул. Леся Курбаса, 8 / → **Пасаж Міколяша** / вул. Коперника, 1 – вул. Вороного, 6 / → **Марійський пасаж** / пр. Свободи, 42 / → **Пасаж на вулиці Кривій** / пл. Галицька, 14-15 / (*пасажі на вулиці Смочій та Кривій були протопасажами, такими собі торговими вулицями, а вся група творила мережу пасажів в новому міському центрі, розміщеному на бульварному кільці*) → **Пасаж Колізей** / вул. П. Куліша, 23-25 / → **Пасаж Германів** / вул. П. Куліша, 47 – вул. Цехова, 5 / (*група з двох пасажів, розміщених на вулиці Слонечній посеред однієї із єврейських ділянок міста та поблизу промислового осередку міста – газовні*) → **Пасаж Грюнерів** / пл. Григоренка, 5 – вул. Менцинського, 8 / (*пасаж, розміщений поряд з Казино, винаймачами крамниць переважно були жидівські представники сімейних справ*) → **Базар Гредлів** / Hala Sklepowa, вул. С. Бандери, 34 / (однорівнева класична пост-сецесійна галерея з 14 крамницями, 2 ресторанами і дворівневим кінотеатром на 474 місця з куполом – це другий класичний пасаж в місті) → **Пасаж Тіша** / вул. Русових, 1 / (*група пасажів в районі Новий Світ, в безпосередній близькості від костелу св. Ельжбети та головного залізничного вокзалу, новий осередок міської культури*) → **Пасаж Віца** / вул. Волинська, 5 – вул. Б. Хмельницького, 155 / → **Пасаж Крємпнера** / вул. Зустрічна, 9 – вул. Б. Хмельницького, 171 / (*група пасажів на Жовківському передмісті, місці*

розвитку найбільших міських мануфактур) → **Грюнне Пасаж** / вул. Зелена, 5-7 / (пасаж на транспортній артерії, місце розташування 3 ресторанів (Здарека, Вишневського і Клімович) і майстерень-ательє з пошиву одягу). Більшість з перелічених пасажів з'явилися внаслідок реконструкції чи перебудови існуючих будинків і лише 5 постали як новотвір (Пасаж Гаусмана – Пасаж Міколяша – Марійський пасаж – Пасаж Феллерів – Базар Гредлів). З 19 міських пасажів, відповідно до існуючої класифікації, класичними можна вважати лише три з них (Пасаж Міколяша, Марійський пасаж, Базар Гредлів), також в місті існує і класичний торговий двір (Пасаж Гаусмана – двір т-подібної форми, з трьома контрольованими входами, композиційним центром з самого початку виступала площа зі збереженою липою існуючого тут раніше ботанічного саду Маєра).

Ключовими особливостями львівських пасажів були активне освоєння серед-ринкових кварталів, ніде в Європі на ринкову площу не виходили аж три пасажі (Пасаж Андреоллі, Пасаж Клейна, Пасаж Фрухта); створення «підкови» з пасажів навколо новоствореного бульварного кільця; використання такого типу пасажу як торговий двір (пасаж Гаусмана), що виник в Парижі, поширився в Британії та в Скандинавії, при цьому, оминувши терени Центральної Європи; розвиток пасажів в промислових дільницях міста.

Звертаючи увагу на історичну схему розміщення пасажів, можна зауважити, що більшість з них творили своєрідні просторові системи і візуально поєднувалися (Ринкові пасажі; пасажі на бульварному кільці; пасажі в Жовківському передмісті й районі Нового Світу) на просторовому та композиційному рівнях. Як і в більшості європейських міст частка історичних пасажів на початку ХХ століття та на початку ХХІ ст. суттєво зменшилась і в середньому складає від 30% до 40% від раніше існуючих. Такі самі тенденції прослідковуються й у Львові, з 19 історичних пасажів, зараз в тій чи іншій мірі функціонують 6 (Андреоллі, Феллерів, Гаусмана, «Belle Vue» (сучасний пасаж «Орега»), Марійський, Колізей); структури ще 7 повністю втрачені (Клейна, Германів, на Смочій, Гредлів, Міколяша, Тіша, Віца); архітектурно-просторові образи інших пасажів збережено, проте функцію повністю втрачено і зараз даний простір не інтегрований в мережу громадських просторів в центрі міста.

В розділі 4 **«Композиційні та функціонально-планувальні характеристики пасажів, їх архітектурна специфіка та зв'язки з просторовою структурою центру міста»** розглянуто притаманні типи функціонально-планувальної структури історичних пасажів, зв'язок конструктивної схеми з функціональним і предметним наповненням простору, його мистецьким вистроєм, впровадженням основних технічних новинок у структуру пасажу та оформленням візуальної реклами в архітектурно-просторовому середовищі пасажу.

Основними структуротворчими елементами пасажів є архітектурно-композиційна модель простору (планувальні особливості), функціонально-просторовий остов (загальна модель транзитного ядра) та інженерна забезпеченість (технологічне оснащення простору). *Чинниками інтеграції внутрішнього простору пасажу і міського середовища* є осі прилеглих вулиць, але додаткові комунікації відносно незалежні від середовища; ритмічність і чергування різних функціональних зон чи просторів (пасаж – атриум, вулиця – площа); пішохідні схеми пасажів вибудовані на основі планувальної мережі міського середовища так, щоб не втрачався візуальний контакт з наступним

пасажем – принцип створення системи; просторові домінанти всередині пасажу, так звані вузлові точки, відповідають особливостям міського оточення.

Одним з найважливіших елементів формування внутрішнього середовища пасажу є тип центрального комунікаційного простору. До основних архітектурно-композиційних прийомів творення пасажу належать:

Просторово-змінна модель транзитного ядра пасажу, тобто ритмічна зміна його габаритів на окремих ділянках шляху – один з композиційних прийомів, що дозволяє подолати монотонність протяжності головної осі пасажу (чи домінуючого напрямку руху). Ці коливання можуть бути різними по величині, іноді вони поєднуються із змінами трасування транзитного ядра пасажу, появою атріумів, внутрішніх площ чи інших галерей, що перетинають основний пішохідний простір пасажу.

Вертикальний розвиток галерей застосовується при складному просторовому вирішенні внутрішнього транзитного простору. Розвантаження центрального молу відбувається за рахунок збільшення поверховості, впровадження нових обхідних галерей в об'ємі багатосвітнього простору, майданчиків на різних рівнях, сходів, ліфтів. Тераси, які при цьому виникають, можуть служити місцями організованого озеленення, один з прикладів створення пасажу як екологічної урбаністичної екосистеми. Яскравим прикладом є пасаж Поммерайє в Нанті, пасаж Санкт-Ебер в Брюселі, чи моделі пасажів в Гамбурзі, що зазнали реконструкцій у 80-х роках ХХ ст.

Змінна масштабність внутрішнього простору пасажу. Існує безліч архітектурно-просторових і конструктивних вирішень центрального ядра пасажу, проте в більшості випадків використовується базова об'ємно-планувальна модель, де акценти в середовищі формуються або при входах, або на відтинку 1/2-2/3 довжини пасажів, даний принцип характерний як для малих, так і для великих пасажів. У значних за розміром пасажах акцентні місця прив'язані до основних композиційно-планувальних вузлів.

Інтеграція пасажу з додатковими резервними зонами. Формування пасажу відбувається на базі ряду будівель чи цілих міських кварталів. Тут використовується принцип – «автентична структура – технологічність середовища», в більшості випадків це симбіоз старих будівель із новими технологіями. Зіставлення цих двох чинників відбувається при композиційному домінуванні першого. Часто автентичні фасади поєднуються з новими галереями, виконаними зі сучасних матеріалів, історичні інтер'єри – з сучасним технічним обладнанням, такий принцип часто застосовується в історично сформованих кварталах чи групі будівель, але тільки в будівлях, де реально можливо змінювати планувальну структуру, модернізувати просторове середовище (в будинках, що не є пам'ятками архітектури). Історично склалось так, що життєвий цикл пасажу до чергового технічного оновлення в ХІХ столітті складав 30-50 років, значна частина пасажів у період з 1830-х до 1930-х зазнала 2-3 реконструкцій.

Домінування автентичної планувальної структури. Первинні простори в таких випадках під час реконструкції чи реставрації додатково підкреслюють різноманітними способами сучасного дизайну. Пізньочасні включення в автентичну структуру в даному випадку є фоновими і такими, що зразу прочитуються. Наявність дворових просторів з розвиненими вуличними фасадами (провулки і вулиці відкритого пасажного типу) розвиваються як єдина об'ємно-просторова модель з використанням території під громадсько-рекреаційно-обслуговуючу зону з високим рівнем впорядкування

внутрішнього простору. Найчастіше за даним принципом проводять відбудови пасажів чи адаптації існуючих історичних просторів для розміщення галереї. Характерним для Львова прикладом застосування даного принципу можуть бути пасажі Кляйна, Віца, Кремпнера з відтворенням внутрішньої просторової композиції та акцентними вставками сучасної субстанції.

Імітація міського середовища всередині пасажу. Межа з вуличною інфраструктурою тут вельми умовна: прив'язка до міського ландшафту і його повторення в самому комплексі, нечітко сформований основний вхід до пасажу, просторове накладання торгових і житлових, громадських і приватних просторів, імітація фасадів вулиць, використання цитат історичної архітектури. Типовим прикладом архітектурно-композиційного прийому можуть служити пасажі вуличного типу, комерційні двори, які широко розвинулись в Південній Європі (Італія, Греція). У Львові – це пасаж Феллерів, Гаусмана, Колізей, Грюнне Пасаж.

Аналіз різних форм взаємодії внутрішніх і зовнішніх просторів дозволяє виявити закономірності і межі взаємовпливу, класифікувати його форми, конкретизувати композиційні особливості пасажу в цілому. Поєднання композиції інтер'єрів і зовнішнього вистрою середовища повинно творити єдиний ансамбль: внутрішній простір пасажу – це складна структура, яка не може розглядатися як самостійний об'єкт, а повинна бути продовженням міського середовища. Ідея зовнішнього простору присутня всередині пасажу завдяки спрямованості руху, розвиток транзитного ядра пасажу підтримує існуючі осі міських вулиць. Параметри торгово-пішохідної зони пасажу обумовлені вибором двох основних характеристик: масштабу і текстури.

Особливостями об'ємно-просторових вирішень в пасажах є розміщення торгово-виставкових приміщень на всіх рівнях пасажу, при цьому суміщено зі складськими приміщеннями; неторгові приміщення розташовані над торговими та цим самим розвантажують верхні рівні пасажу; локалізоване розміщення виставкових приміщень з формуванням резервних складських площ для забезпечення потреб всіх груп приміщень в пасажі; активне використання верхніх рівнів для організації зони громадського харчування і конференційної діяльності з організацією оглядових майданчиків; інженерні та складські приміщення доцільно розміщувати в зонах із недостатньої інсоляцією або в підвалах за наявності.

Декоративне оздоблення внутрішнього середовища пасажу могло розвиватися, підтримуючи стилістику будівлі в цілому (прикладом можуть бути відкриті пасажі, торгові двори, внутрішньо кварталні торгові провулки, звичайні міські пасажі, які не мали значної мистецької цінності інтер'єрів) чи започатковуючи незалежну стилістику вирішення внутрішнього простору, яка побудована на підкресленні просторових особливостей внутрішньої структури пасажу (класичні пасажі з певним типом покриття транзитної галереї: пасаж Принців в Парижі, Марійська галерея, Опера-пасаж). Існували також пасажі із специфічним стильовим вирішенням як внутрішнього, так і зовнішнього вигляду – новоспроектвані пасажі, які створювали значний вплив на міське середовище (галереї Санкт-Уберт, Кольбер, Поммерайє, Галерея Вікторіо Еммануеле II, Галерея Умберто I, Леванте-хаус, Мадлер-пасаж, пасаж Міколяша, Дерібасівський пасаж, Гранд базар, пасаж Віллакроссе). Найважливішим елементом торгової галереї пасажу безперечно був тип вистрою вітрини. За способом організації вітрини поділились на:

- накладні суцільні стрічкові, розміщені за площиною стіни (пасаж Жуфруа, Веро-Дода, л'Агрі, Роттердамський пасаж, пасаж дю Норд);
- розміщені в площині стіни (пасаж Понсо, Поммерайє);
- врізні в стіну (пасаж Бур-л'Аббе);
- складної конфігурації, як правило, розбиті несучими простінками чи колонами (галерея Кольбер, Вівьєн, пасаж Принців).

Основними матеріалами оздоблення вітрин були дерево(70 %), метал (20 %) та інші матеріали – кам'яні рами (10 %). Вся столярка виконана в стилістиці ідентичній стилістиці пасажу, найчастіше це історизм, модерн, рідше класицизм і бароко, зовсім рідко функціоналізм. У більшості випадків у діючих пасажах збереглась автентична столярка, за різними оцінками це від 70 до 75 %. Основні втрати автентичних вітрин припали на 1965-1980 роки – в період розквіту постмодернізму. Більшість вітрин мають достатню просту структуру, проте існують вітрини і неймовірної складності та відповідної цінності (пасаж Панорам, Роттердам, пасаж дю Норд, галерея Ботьєр, Париж аркада, Мерлін, Мадлер пасаж (кам'яні рами), аркада Піккаділлі, аркада Графства). Металеві рами в пасажах за своєю природою прості, на відмінну від дерев'яних чи кам'яних. Певні функціональні зони (транзитна, виставкова, рекреаційна) організовують саме методами дизайну, рідше конструктивними методами, оскільки дані зони є динамічними за своєю природою, часто змінюють місце чи просто міняються між собою. Такі методи дизайну забезпечуються саме за допомогою мистецьких вкраплень, декоративних елементів, просторового розкриття вітрин, активної історичної промоції – реклами.

Історично сформувалось три ключових етапи, згідно яких пасажі змінювали свої габарити:

- 1790-ті – 1820-ті роки – пасажі, в яких співвідношення висоти до ширини громадського ядра складали 1,15-1,2;
- 1830-ті – 1860-ті й 1910-ті 1930-ті роки – співвідношення висоти та ширини збільшується і наближається до пропорцій золотого січення (1,61) – 1,5-1,6;
- 1870-ті – 1900-ті роки – співвідношення складає 1,35-1,4.

Характерними особливостями також є практичне подвоєння ширини і висоти пасажів в кожному наступному періоді, кут нахилу даху стає все гострішим, якщо на початку XIX століття він складав $15-20^{\circ}$, то вже до середини 1830-х років $30-40^{\circ}$. В час гранд пасажів в деяких він сягав 80° . Також видозмінювалась структура профілю даху: до 1830-х – це двоскатний прямолінійний, з 1830-х до 1890-х – полігональний, з 1890-х до 1920-х – напівциліндричний, з 1920-х – в певних випадках плоский.

В розділі 5 «Засади відновлення та розвитку пасажів в середовищі історичного центру міста Львова».

Формування міських пішохідних зон і вулиць є важливою складовою частиною створення комфортного і сприятливого для людини міського середовища в історичному центрі. Поява додаткових громадських локацій шляхом реабілітації внутрішньодворових просторів і відтворення там історичних пасажів дозволить перенаправити частину людських потоків з найбільш завантажених вулиць на суміжні з меншою інтенсивністю руху, збільшить додану вартість містобудівних комплексів, покращить в цілому технічний стан будівель та візуальну привабливість середовища.

За останні роки перенасичення громадських функцій в пішохідних зонах призвело до виникнення конфліктів між мешканцями даних районів, пішоходами та відвідувачами громадських об'єктів. Стає зрозумілим, що додаткові торгово-відпочинкові об'єкти слід розміщувати в локаціях з розвиненим рівнем транспортного сполучення, не забуваючи при цьому про необхідність візуального зв'язку даних місць з іншими акцентами громадського простору, парками, місцями притягання людей. Розміри пішохідної зони визначають специфіку її функціонального складу. У невеликих просторах і пасажах зазвичай розміщують підприємства й установи з високим ступенем спеціалізації. У великих, що відіграють роль громадських та торгових центрів, – обов'язкова присутність об'єктів щоденного обслуговування, закладів громадського харчування, торгівлі, відпочинку. Проблема формування нових пішохідних просторів в умовах транспортного колапсу, щільної забудови середмість чи історичних центрів міст особливо вдало може бути вирішена за допомогою пасажів, найбільш притаманних утворень для створення комфортного громадського простору у внутрішньоквартальних просторах чи дворах, при цьому дані вирішення залишаються бути зручними як для відвідувачів даних торгових комплексів, так і для людей, що проживають біля них, через те, що пасажі чи торгові двори в більшості випадків функціонують за принципом закритого ізольованого типу простору інтегрованого в міську комунікаційну мережу та не дисонують з притаманною функцією кам'яниць.

Розвиток та відновлення будь-яких об'єктів громадського призначення в першу чергу повинен опиратися на існуючий або перспективний людський потенціал. Для кращого розуміння сфера послуг, торгівлі й відпочинку представлена у Львові в 1910-1930 роках розвивалась пропорційно росту населення, таку динаміку наводить д-р. Ягляр у виданні «Новий табулярний інформатор», де зазначено основні статистичні дані, згідно яких населення Львова з перепису, проведеного в 1910 році, складає 205 113 чоловік, а вже в 1934 році чисельність населення зростає до 312 231 людини. Фактично в цей період закінчує формуватися вся ключова довоєнна інфраструктура міста. Якщо порівнювати дані цифри із кількістю сучасного населення міста, то станом на березень 2021 року за даними Львівської міської ради в місті проживає 720 383 особи, в межах історичного ареалу, який є співмірним з обрисами міста 1930-х років, проживає 225 648 осіб. Фактично чисельність населення в центральній частині міста зменшилась на 27,73%, це пов'язано з розміщенням великої кількості управлінських, адміністративних, освітніх установ, а також розвитком галузі гостинності (HORECA), проте при радіально-кільцевій системі вулиць і організації руху на них, станом на сьогодні більшість транзитних маршрутів проходять саме через історичний центр, відповідно наявна інфраструктура обслуговує 2/3 населення міста, якщо орієнтуватись на дослідження рівня мобільності в місті. Додатковим навантаженням на інфраструктуру є активний приріст туристичного потенціалу міста, згідно інформації управління туризму Львівської міської ради кількість туристів з 2015 до 2019 року зросла з 1,7 млн. чол. до 2,6 млн., переважна більшість з яких послуговується наявною інфраструктурою центру. Дивлячись на розвиток готельних комплексів, закладів громадського харчування, оновлення музейних фондів, не можна не зазначити, що дані об'єкти не формують додаткову громадську інфраструктуру центру міста. Пасажі як елемент комунікаційно-громадського простору можуть стати осередками бізнесового, конференційного та мистецького середовища міста та надати йому нового колориту. Як зазначалось вище

більшість пасажів міста існують лише на планувально-просторовому рівні організації території, проте сама функція є втраченою, але при розробленні чіткої стратегії розвитку на місці локалізації пасажів можна організувати простори торгово-конференційного призначення (зараз в місті є нестача таких площ), торгово-мистецького характеру, простори типу коворкінг та інші. Реабілітація та регенерація таких місць збільшить кількість безпечних транзитних просторів з необхідною повсякденною інфраструктурою, в декотрих місцях дозволить розвантажити надзвичайно перевантажені вулиці та проспекти та перенаправити людські потоки на менш завантажені вулиці (при задіянні пасажу Феллерів частину транзитних пішоходів можна спрямувати на паралельну вулицю Наливайка). Пасажі в середмісті (Андреоллі, Клейна, Фрухта, Ляйфнера) могли б стати осередками мистецько-виставкового торгового середовища із формуванням додаткових площ комунікацій між людьми. Розглядаючи осередки локалізації пасажів на периферії історичного центру, можна зазначити, що такі простори можуть стати локаціями ділової та громадської діяльності, створюючи там відповідні підцентри і даючи поштовх для розвитку довколишньої інфраструктури (відновлені пасажі Віца і Крамера могли б стати громадськими центрами району Підзамче, де зараз ведеться активне житлове багатоквартирне будівництво на територіях недіючих промислових підприємств, відповідне збільшення чисельності населення на даній території потребуватиме належних комфортних громадських локацій з відповідним торговим, відпочинковим та видовищним потенціалом).

Виходячи із щільності забудови кварталів в центрах історичних міст, питання відбудови, реконструкції чи будівництва пасажів повинні враховувати наступні чинники:

- виявлення цінності архітектурного, історичного та просторового середовища і створення відповідної концепції його гармонійного розвитку;
- обґрунтування доцільності розміщення пасажів в середовищі міського центру, оцінка транспортного сполучення та визначення додаткового навантаження на транспортну мережу;
- відновлення притаманних історичних функцій будівлям та розробки технологічної моделі обслуговування пасажів, яка б не створювала додаткових незручностей у функціонуванні кварталів;

Розвиток пасажів та відтворення втрачених сприятиме кращому функціонуванню самих будівель, адже поява торгово-відпочинкової функції на першому-другому поверхах не суперечитиме притаманним функціям будівель, що згідно з пам'яткоохоронними хартіями забезпечуватиме традиційний характер використання об'єктів, на відміну від комплексного підходу перебудови будівель чи кварталів під монопростори. Зараз прослідковується тенденція викупів ряду будівель в історичному центрі із подальшими змінами традиційної планувальної структури будинків і створенні універсального простору для запланованого виду діяльності, залишаючи лише зовнішню оболонку будинків та знищуючи при цьому планувальний і функціональний вистрій будівель.

Зважаючи на велику кількість історичних пасажів в центрі міста, варто зазначити також можливі варіативні схеми їх реконструкції, адаптації згідно з сучасними вимогами та відтворення історично втрачених пасажів. Сам пасаж як динамічно змінний простір згідно з певними циклами розвитку повинен технологічно

оновлюватися кожні 15-20 років, дана тенденція чітко прослідковується на прикладі процесів реконструкції пасажів в період 1950-2000-х років в містах західної Європи, так до прикладу більшість пасажів Гамбурга пережили 3 хвили реконструкції: в 1-й половині 1960-х років, середині 1980-х років, початку 2000-х років. На методику проведення таких робіт впливає цінність самого комплексу, роботи можна поділити на наступні групи: реставраційні (для об'єктів з високою мистецькою та інженерною цінністю, об'єктів пам'яток архітектури), відновлювальні роботи (для втрачених об'єктів, які були формотворчими в певних містобудівних комплексах), реконструкції (рядові об'єкти в історичному центрі, функціонування яких неможливе без якісного технічного переобладнання), адаптації (пристосування певного існуючого середовища під пасажі з підвищенням їхньої транзитної потужності та якісного оновлення середовища), перебудова (фактичне будівництво нових пасажів на місці старих з дотриманням історико-архітектурного захисного законодавства).

Існують два основні типи перспективної реконструкції: розширення і трансформація. Для всіх об'ємно-планувальних структур переважаючим типом є саме розширення, оскільки більшість перетворень пов'язана з розширенням просторів для потреб розвитку пасажу як багатофункціонального комплексу. В той же час розширення, як правило, включає елементи трансформації. Воно здійснюється за рахунок площ інших споруд, зовнішнього міського простору або спеціально зарезервованих зон, які до цього служили як резервні території розвитку. Перспективне розширення може бути вертикальним, горизонтальним і змішаним. В умовах високощільної міської забудови перевага надається вертикальному зростанню, проте загальне зниження поверховості торгових споруд сприяє залученню відвідувачів, ліквідації зайвих комунікаційних вузлів, значному спрощенню всієї структури споруди, концентрації основних магнітів тільки в рівні землі, і нарешті, підвищенню рентабельності. Можна виділити декілька способів реконструкцій:

- доповнення існуючої структури незалежними об'єктами, що за потреби інтегруються в існуючий сформований об'єм;
- повне використання внутрішнього простору існуючої споруди під багатофункціональні й торгово-виставкові приміщення з винесенням допоміжних приміщень в прибудовані чи підземні простори;
- об'єднання декількох будівель в єдиний комплекс;
- використання як автономних просторових зон, так і нових рівнів надбудови існуючих будівель.

Відповідно можна дати декілька рекомендацій пов'язаних з такими перетвореннями:

- подолання монотонності багаторівневої структури будівель з подальшим її перетворенням в галерейно-атріумний простір. Реконструкція здійснюється шляхом утворення багатосвітніх просторів, на основі яких формується комунікаційний і функціональний остов будівлі. Це дозволить відвідувачам краще орієнтуватись в транзитних зонах пасажів, з'явиться можливість оптимізувати транзитну структуру та понизити щільність потоків. В певних випадках, в різних рівнях, можна організувати систему суміжних перекриттів-антресолей, зв'язаних сходами з основними рівнями;

- організація зовнішніх експозиційних зон. Використання постійних і тимчасових експозицій можливе як всередині будівлі, так і поза нею. При подальших реконструкціях навіть статус таких зон може змінюватися: відкритий пішохідний простір стане внутрішнім середовищем пасажу, а приміщення першого поверху, із заміною зовнішніх огорожувальних конструкцій, доповнять простір вулиці, тому архітектурне вирішення подібних зон повинно бути достатньою універсальним і структурно незалежним. В пасажах початку ХХ ст. практикувалося використання каркасу, повністю заклоєної зовнішньої огорожувальної конструкції (вітрин) першого рівня та ряд консолюно виступаючих і нависаючих верхніх поверхів, даний прийом утврджував значимість першого поверху й акцентував на продовженні торгової функції в верхніх рівнях. Ще однією особливістю торгової діяльності пасажів є організація експозиційної зони, яка була мало декорованою, що сприяло фокусуванню відвідувачів на товарах, а не середовищі;
- організація спеціалізованого пасажу в багатофункціональних комплексах. Переобладнання частини звичайних торгово-пішохідних просторів в спеціалізовані пов'язане з необхідністю локалізації іншої функції чи показу ексклюзивності представлених товарів. Архітектурно-просторові вирішення таких включень надають більшої атрактивності простору, образ стає цікавішим, з'являються галереї, що працюють за принципом містків, які зв'язують різні блоки, озеленені простори, працюють як рекреаційні магніти, рекреаційні простори. Спеціалізований пасаж повинен бути найкоротшим простором зі всіх наявних в комплексі, але при цьому зв'язувати найбільш важливі об'єкти або доміанти. Конфігурація пішохідного простору і габарити можуть бути різноманітними, але ширина транзитної частини пішохідного пасажу повинна не перевищувати 6-12 метрів, виходячи з оптимальних умов видимості протилежних вітрин.

В будівництві сучасних громадських та торгового-розважальних центрів пасажі є транзитними композиційними складовими, які сполучають групи просторів різного функціонального призначення. Пасажі як громадські простори в історичному центрі міста зараз доцільно влаштовувати не лише як торгові поліфункціональні комплекси (історично значимі та цінні пасажі в структурі міського центру), а також як вузькоспеціалізовані центри неторгового призначення.

Загальні висновки:

У дисертації вирішено ряд завдань з відтворення, реконструкції та переосмислення просторів історичного центру міста в межах кварталів, де функціонували та розміщувалися пасажі. За результатами дослідження сформульовано ряд висновків:

1. Огляд існуючих теоретичних досліджень та розроблених проектних вирішень реконструкції та ревалоризації існуючої забудови в межах кварталів в історичному центрі міста та відповідне переосмислення просторів пасажів показує відсутність стратегії та загальних правил і напрацювань для реставрації, реконструкції, адаптації та нового будівництва пасажів у межах центру міста. В дисертації розроблено комплексну методика дослідження пасажів і їх взаємозв'язку з простором центру міста, яка базувалась як на загальнонаукових методах

дослідження: теоретичних (термінологічний, історичний, когнітивний та системний методи) та емпіричних (функціональний, структурний методи, принцип обстеження, моделювання, аналізу, та абстрагування), так і спеціальних професійних архітектурних методах.

2. В дослідженнях розвитку пасажів можна виокремити історичні та функціонально-типологічні видозміни в розвитку, які умовно можна розбити на 9 етапів: 1786-1810 роки – час виникнення пасажів; 1810-1823 роки – період формування пасажів як окремого архітектурного типу; 1823- 1-ша половина 1840-х років – окреслення загальних принципів функціонування пасажів; середина 1840-х – 1867 рік – структуралізація просторів в пасажах, їх зв'язок з іншими подібними комплексами, системна інтеграція простору пасажів у вуличну планувальну мережу міст, утворення систем пасажів, початок наукового вивчення пасажів як нової типологічної одиниці; 1867-1900 роки – період використання пасажів для розбудови головних громадських просторів міст; 1900 – початок 1920-х років – характерними особливостями пасажів даного часу є: зменшення розмірів, проте збільшення публічно доступних рівнів, видова зміна пасажів пов'язана із використанням в будівництві залізобетону, що приводить до зміни конструкції даху, розміщенню вертикальних комунікацій, зміні техніки декорування стін галерей, типологічна спорідненість перших універмагів із торговими пасажами; середина 1920-х років-1940-ті роки – період поступової заміни пасажів на універмаги, основною причиною цього була потреба ефективнішого використання території, тому організація внутрішнього простору розвивалася шляхом збільшення висотності навколо центричного багатосвітнього атріуму; середина 1950-х років-1980-ті роки – період технологічного переобладнання пасажів, активні роботи з реконструкції пасажів з прив'язкою до потреб в енергоефективності, мобільності населення і вирішення питань пов'язаних з паркуванням; 1990-ті роки-дотепер – пасажі як складова чи компонент багатофункціональних торгово-розважальних центрів, розвиток історичних пасажів як торгово-виставкових об'єктів та середовищ громадських, не завжди торгових просторів.
3. Передумовами формування пасажів у Львові були архітектурні та містобудівні перевтілення у сформованому історичному ядрі, послідовні й закономірні явища у функціональному розвитку центру міста наприкінці XIX ст.: завершення розбору оборонних мурів навколо середмістя, реконструкція забудови середмістя, опрацювання містобудівних заходів щодо утворення нового міського громадського центру, адаптація внутрішньоквартальних та міжквартальних просторів з метою створення системи камерних громадських просторів (пасажів) та закладання нових міських пасажів на новому закладеному бульварному кільці. Загалом система міських пасажів Львова сформувалася до 1925 року, її творило 19 пасажів.
4. Зв'язок пасажів із міським середовищем прослідковується під час аналізу зв'язків «місто-пасаж», де з'ясовується вплив міського середовища на розвиток пасажу та «пасаж-будівлі» – вплив функції пасажу на організацію функціонування будівель довкола, при архітектурно-композиційному аналізі виявлено основні принципи та засади організації внутрішнього візуального середовища пасажів, динаміку зміни та еволюційність розвитку, а також технологічну наповненість та інноваційність, при планувально-композиційному аналізі розроблено типологічні моделі пасажів (за

типом організації, розташуванням, планувальною структурою, конструкціями накриття, та ін.). Дані трансформації середовища пасажів співпадають з розвитком просторово-планувальної структури міста, тому виявлено пряму залежність еволюційного розвитку міського середовища та об'ємно-планувальної структури пасажів.

5. Одним з найважливіших чинників, що характеризують вплив міського середовища на формування внутрішнього середовища пасажу, є тип центрального комунікаційного простору. Основними архітектурно-композиційними чинниками формування пасажу є: модель просторово-змінного транзитного ядра пасажу, вертикальний розвиток галерей, змінна масштабність просторового ядра пасажу, інтеграція пасажу з іншими типами громадських будівель (зв'язок пасаж-театр, пасаж-вокзал, та ін.), домінування автентичної планувальної структури підкреслюється засобами новітнього інженерного забезпечення, імітація міського середовища всередині пасажу, періодичність технологічного переосмислення простору пасажів як протидія моральному застаріванню простору.
6. Аналіз різних форм взаємодії внутрішніх і зовнішніх просторів дозволяє виявити закономірності та межі взаємовпливу, класифікувати його форми, конкретизувати систему композиційної оцінки торгового пасажу в цілому. З погляду єдності композиції інтер'єрів і зовнішнього середовища внутрішній простір пасажу – це складна структура, яка не може розглядатися як самостійний об'єкт, а повинна бути частиною єдиного міського середовища, разом створювати ансамбль.
7. Еволюція об'ємно-планувальних рішень в пасажах показує ряд особливостей і закономірностей, які можуть бути актуальними в процесі проектування нових пасажів в історичному центрі міста: торгово-виставкові приміщення можуть бути розміщені на всіх рівнях пасажу, при цьому вони є суміщеними зі складськими приміщеннями; неторгові (допоміжні, конторські) бажано розташовувати над торговими і вони цим самим розвантажуватимуть верхні рівні пасажу; зони громадського харчування – на верхньому рівні пасажів та акцентні вкраплення в партері; інженерні приміщення доцільно розміщувати на підвальному і технічному рівнях пасажу.
8. Для забезпечення належного технічного стану, підвищення ліквідності та збереження історично набутого виду кварталів у центрах історичних міст питання відбудови, реконструкції чи будівництва пасажів повинні вирішувати наступні проблеми: виявлення цінності архітектурного, історичного та просторового середовища і створення відповідної концепції розвитку; обґрунтування доцільності розміщення нових пасажів у середовищі міського центру, оцінки транспортного сполучення та визначення додаткового навантаження на транспортну мережу.
9. Поява нових пасажів в історичному центрі повинна базуватись на існуючій планувальній структурі, розмірах кварталів та можливості якісного логістичного сполучення без створення додаткових незручностей для мешканців суміжних кварталів та максимально використовуючи наявну транспортну мережу. Нові пасажі можуть розвиватись на базі існуючої забудови кварталу, переосмислення використання внутрішнього простору існуючих споруд під багатофункціональні та торгово-виставкові зали з винесенням допоміжних приміщень у прибудовані чи підземні простори; об'єднання декількох будівель в єдину будівлю за допомогою

нових транзитних вставок, використання як автономних просторових зон нових рівнів надбудови існуючих будівель.

10. Пасажі як громадські простори в історичному центрі міста зараз доцільно влаштовувати не виключно як торгові поліфункціональні комплекси, а як вузькоспеціалізовані центри не завжди торгового призначення із додатковим наповненням приміщеннями культурно-просвітницької діяльності, коворкінгами, центрами побутового обслуговування мешканців та гостей міста.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ратушинський Н.В. (2011), Архітектура пасажу Міколяша у Львові // Вісник ХДАМ «Традиции и новации в высшем арх.-художественном образовании»: наук.-техн. зб. – Х. : ХДАМ, 2011. – № 2. – С. 216-223.
2. Ратушинський Н.В. (2012), Принципи формування внутрішнього середовища пасажів // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: наук.-техн. зб. – Л. : НУЛП, 2012. – № 728. – С. 169-177.
3. Ратушинський Н.В. (2018), Містобудівні трансформації середмістя Львова та виникнення перших пасажів // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К. : КНУБА, 2018. – № 68. – С. 459-471.
4. Ратушинський Н.В. (2021), Особливості типології пасажів // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К.: КНУБА, 2021. – № 76. – С. 250-261.

Стаття у науковому періодичному виданні іншої держави:

1. Ratushynskij N., Bevez M. Structure Formation Principles of Passages in the Lviv City Centre. / Nazar Ratushynskij, Mykola Bevez// Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications – «Ractr-7» LLC, 2020. – Nr. 12. – p.245-256. (особистий внесок – архітектурно-просторові принципи локалізації пасажів в історичному центрі міста Львова та аналіз їх планувально-функціональної структури)

Статті в інших наукових виданнях України:

1. Ратушинський Н.В. (2012), Особливості формування пасажів в європейських містах // Вісник Львівського національного аграрного університету: наук.-техн. зб. – Л.: ЛНАУ, 2012. – № 13. – С. 276–294.
2. Ратушинський Н.В. (2014), Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста // «Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини», Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» : наук.-техн. зб. – Л. : НУЛП, 2014.– С. 233-250

Статті в збірниках матеріалів конференцій:

1. Ратушинський Н.В. (2010), Система оборонних мурів Львова і мережа громадських просторів./ Н.В.Ратушинський // Матеріали Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Проблеми дослідження, збереження та

реставрації історичних фортифікацій», Національний Університет «Львівська політехніка», 3 – 4 червня 2010 р. – Львів-Густань, 2010. – С. 25-33;

2. Ратушинський Н.В. (2012), Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста. / Н.В. Ратушинський // Матеріали 4-та Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій», Національний Університет «Львівська політехніка», 30 – 31 травня 2012 р. – Львів-Белз, 2012. – С. 119-126;

АНОТАЦІЯ

Ратушинський Н.В. Архітектура пасажів центральної частини міста Львова. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2021

У дисертації розглянуто етапи формування архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової організації пасажів у структурі центрів великих історичних міст на прикладі Львова. Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року, коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі. Історично в місті функціонувало 19 пасажів, це як правило були торгові вулиці з контрольованим заїздом, класичними в розумінні пасажами були лише пасаж Міколяша, Марійський пасаж та базар Гредлів.

У дисертаційній роботі наведено результати дослідження з історії розвитку пасажів як архітектурно-функціональних елементів центрів міст. Визначено основні історичні функціонально-просторові типи пасажів та їх композиційно-планувальні принципи організації. На основі перелічених чинників сформовано ряд рекомендацій з проектування, відтворення та реставрації пасажів в умовах історично сформованого середовища центрів міст.

Ключові слова: пасажі, історія розвитку, типологія, архітектурно-планувальні особливості, функціонально-просторова модель, відтворення, реставрація, проектування, Львів.

АННОТАЦИЯ

Ратушинский Н.В. Архитектура пассажей центральной части города Львова. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 – Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2021

В диссертации рассмотрены этапы формирования архитектурно-планировочной и объемно-пространственной организации пассажей в структуре центра крупных исторических городов на примере Львова. Система городских пассажей Львова

окончательно сформировалась к 1925 году, когда было закончено все отделочные работы в Марийском пассаже. Исторически в городе функционировало 19 пассажей, это, как правило, были торговые улицы с контролируемым въездом, классическими в понимании пассажирами были только пассаж Миколяша, Марийский пассаж и базар Гредлив.

В диссертационной работе приведены результаты исследования по истории развития пассажей как архитектурно-функциональных элементов в центре городов. Определены основные исторические функционально-пространственные типы пассажей и их композиционно-планировочные принципы организации. На основе перечисленных факторов сформирован ряд рекомендаций по проектированию, воспроизводства и реставрации пассажей в условиях исторически сложившегося среды центров городов.

Ключевые слова: пассажи, история развития, типология, архитектурно-планировочные особенности, функционально-пространственная модель, воспроизведение, реставрация, проектирование, Львов.

ABSTRACT

Nazar Ratushynskij. Architecture of passages of the central part of the city of Lviv. – On the rights of manuscript.

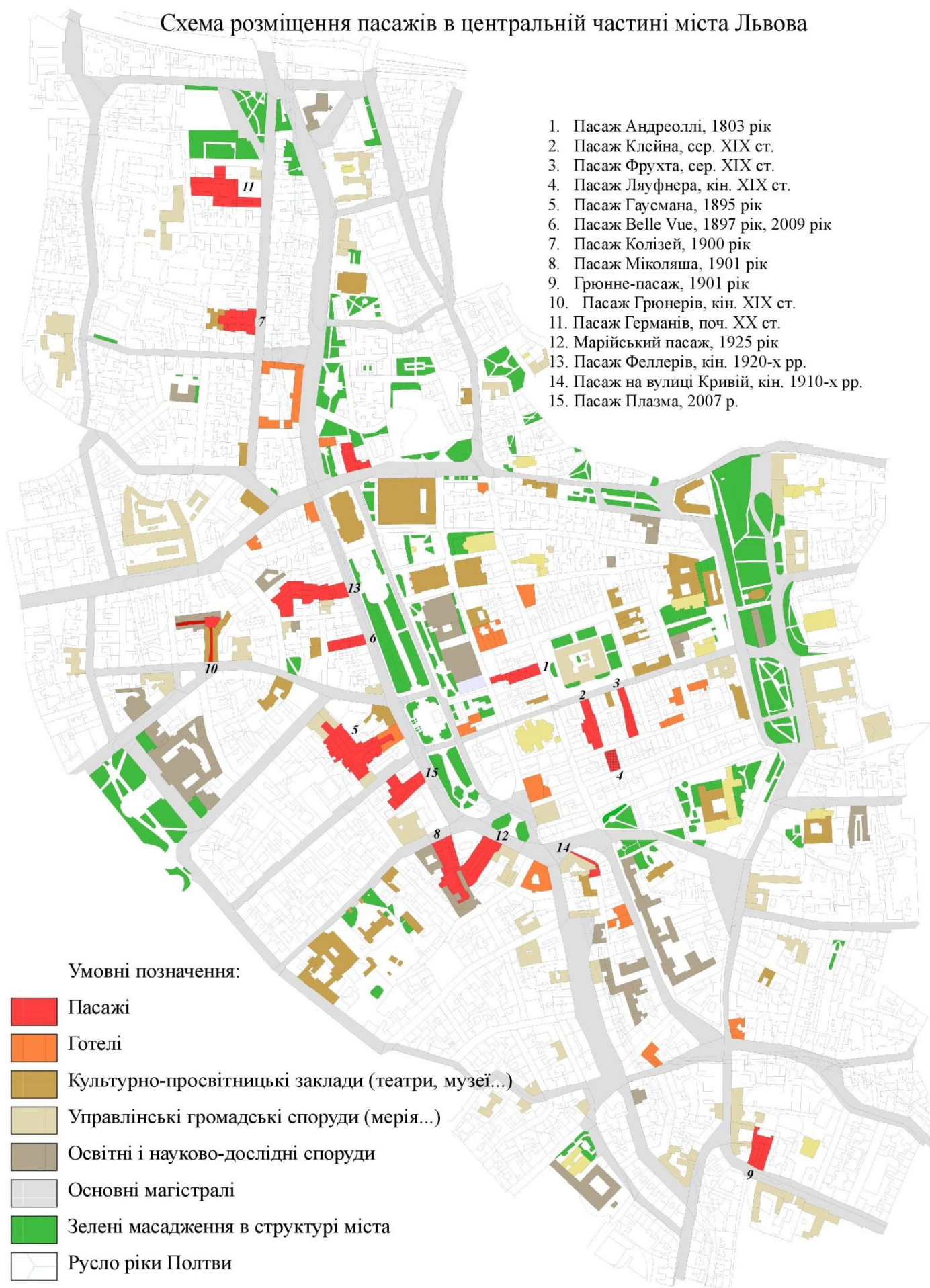
The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of architecture on a specialty 18.00.01 – Theory of architecture, restoration of the monuments architecture – Lviv Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2021

The PhD degree thesis examines the problems of formation of architectural – planning and spatial organization passages in the structure of the centers of large historical cities on the example of Lviv. The system of city passages of Lviv was finally formed by 1925, when all the finishing works in Mariysky Passage were completed. Historically, there were 19 passages in the city, as a rule there were shopping streets with controlled arrival, the classic passages were only the passage of Mikolyash, Maria Passage and Gredliv Bazaar.

The dissertation presents the results of research on the history of passages as architectural and functional elements of urban centers. The main historical functional-spatial types of passages and their compositional-planning principles of organization are determined. Based on these factors, a number of recommendations for the design, reproduction and restoration of passages in the historically formed environment of urban centers.

Key words: passages, history of development, typology, architectural-planning features, functional-spatial model, reproduction, restoration, design, Lviv.

Схема розміщення пасажів в центральній частині міста Львова

Назва	Рік побуд	Власник	Архітектор	Розміри	Стильове вирішення	Розташування в структурі міста	Тип розпланування	Наявність покриття	Кількість рівнів	Декоративне оздоблення	Збереженість, Технічний стан	Перебудови	Примітки
Пасаж Андреоллі	1803	Домініко і Ехрбар Андреоллі		Д. 85м., Ш. 4м., П. 1,5×5,5 м.	ренесанс	пл. Ринок, 29 – вул. Театральна, 12.	лінійне, пряме з невеликою площею зі сторони площі Ринок	Ні	один	Ренесансна і класицистична ліпнина, кам'яне різьблення	70-75 % задовільний	1803; 1825; 1925; 1950-ті; кінець 1990-х рр.	Перший пасаж Цн.-Сх. Європи пам'ятка арх. ох. №326/27 кам'яниця Коритовського
Пасаж Клейна	сер. XIX ст.	Ф.Клейн		Д. 83м., Ш. 9м., П. 12×19 м.	ренесанс, класицизм	пл. Ринок, 18 – вул. Староєврейська, 7.	лінійне, пряме з невеликою площею зі сторони вулиці	Ні	один	Ренесансна і класицистична ліпнина, кам'яне різьблення, кладка XIV ст.	30-35 % незадовільний	1910; 1919-1921 рр.; 1950-ті; 1980-ті рр.	Один з серед ринкових пасажив, пам'ятка арх.ох.№326/17 кам'яниця Грацівська
Пасаж Фрухта	сер. XIX ст.	Б.Фрухт	Якуб Соломон Крох	Довж. 83,5м., Ш.3,5м.	ренесанс, класицизм	пл. Ринок, 12 – вул. Староєврейська, 19.	лінійне, пряме зі зламом	Ні	один	Ренесансна і класицистична ліпнина, кам'яний аттик зі сторони пл. Ринок	75-80 % задовільний	1920-ті; 1950-ті; 1980-ті рр.	Сдиний пасаж в Європі в комплекс якого входить синагога (недіюча), арх.ох.№326/11 кам'яниця Юстлявська
Пасаж Ляуфнера	1910-1912	Х.І.Ляуфер	Міхал Улям	Довж. 15,5м., Ш.6,5м.	Рациональна сецесія	вулиці Староєврейській, 12- вул. Братів Рогатинців, 15	лінійне, пряме	Ні	один	Геометричні елементи рациональної сецесії	75-80 % задовільний	1950-ті; 1980-ті рр.	
Пасаж Гаусмана	1895	Є.Гаусман	Е. Герматнік, В. Равський	Довж. 140 м., і 100 м., Ш. 8-8,5 м., Площа 384м².	класицизм, історизм, модерн (сецесія)	вул.Дорошенка,6 – вул. Січових Стрільців, 3 – просп. Свободи, 13, весь простір вул. Крива Липа	лінійне, пряме, «т-подібне» з трикутною площею посередині	Ні	один	Класична ліпнина кінця XIX – початку XX ст.	90-95 % відмінний	1920-ті; 1940-х рр.; 1980-ті рр.; 2007-2010 рр.	Сдиний пасаж такого типу у Львові, пасаж з найстарішим деревом в структурі пасажу в Європі
Пасаж «Belle Vue» (Опера пасажа)	1897			Д. 55м., Ш.17м.,	класицизм, модерн (сецесія)	вул. Леся Курбаса, 8 – просп. Свободи, 27.	лінійне, пряме, включає два будинки	Так в п'ятому рівні	два (історично), зараз 4 рівні	Поліхромія фасаду, гіпсова ліпнина, декоративна кладка	50-60 % після перебудови відмінний	1930-ті; 1980-ті; 2008-2010 рр.	Функцію пасажа повернуто після 100 років простою
Пасаж Колізей	1898-1900	Абрам і Яков Германи	Фехтер, Шлесн	Д. 43м., Ш.10м., П. 17,5×15 м.	класицизм, модерн (сецесія)	вул. М. Куліша – 23, 23а, 23б, 25, 25а, 25б.	лінійне, пряме, включає площу перед жидівським театром	Ні	один	Характерна декоративність фасадів даного періоду, класич. аттик театру	85-90 % задовільний	Кін 1940-х; 1975; кін. 1990-х рр.	Пасаж включає в себе театр «Колізей», який і дав йому назву, всі буд. – цінна забуд.
Пасаж Миколая	1898-1901	Генрик Миколай	І. Левинський, А. Захаревич	Д.120м., Ш.18м., П. 576 м².	класицизм, неоренесанс, модерн (сецесія)	вул. Коперника,1 – вул. Вороного, 6	лінійне, складне, з площею посередині і фонтаном	Так в третьому рівні	три	Суміш класицистичної і сецесійної ліпнини поєднана з модерновим живописом Тадея Попеля	10-25 % незадовільний	1890; 1920-ті; 2-га пол. 1940-х рр.	Вартість будівництва пасажу становила 1 млн.\$. тут Ян Зег дистиллював нафту
Грюнне пасажа	1898-1901			Д.37,5м і 29 м., Ш. 7м.	історизм	вул. Зелена – 5, 5а, 7.	лінійне, симетричне, «т-подібне»	Ні	один	Симетричні будинки-кордонери з акцентованими кутовими аттиками, що формують вежі	70-80 % задовільний	2-половина 1940-х рр.; 1980-ті рр.	Пасаж спеціалізувався на закладах громадського харчування
Пасаж Грюнерів	кін. XIX ст.	А.Грюнер	О. Пйонтковський	Д.113м., Ш. 5,5-7м.	модернізоване бароко, модерн	пл. Ген. Григоренка, 5 – вул. Менцинського, 8.	лінійне, складне, з поворотом, «т-подібне»	Частково в третьому рівні	два	Акцентоване вирішення даху, ілюзія кам'яного тесаного буд.	70-80 % добрий	1912; 1914; 1945; 1978; 2007-... рр.	Пасаж в структурі театру і громадської споруди
Пасаж Германів	поч. XX ст.	Абрам і Яков Германи		Д.147м., Ш.7-15 м.	історизм, модерн (раціональна і орнаментальна сецесія)	вул. Куліша, 47 – вул. Цехова, 5.	лінійне, пряме, «т-подібне»	Ні	один	Неостильовий характер декору фасадів практично всіх будинків, що входять в торгову структуру	15-30 % незадовільний	1922; 1950; кін. 1980-х рр.	Сдиний історичний пасаж в Східній Європі розміщений в промисловому районі міста
Марійський пасажа	1900-1925	Йон Шпрехер	Фердинанд Каслер	Д. 70 м., Ш.10 м.	неокласицизм, модерн	просп. Свободи, 42.	лінійне, пряме	Так в другому рівні	два (партер + антресоль + пивниці)	Яскраво виділений центральний ризаліт з аттиком, пілястрами та розкріпним карнизом	85-95 % відмінний	1950-ті рр.; 1964; 1995; 2007.	Сдиний пасажа, який проіснував без закриття з дня свого відкриття
Пасаж Феллерів	1903-1920-ті рр.	Самуель Феллер	Артура Шлесн	Довж. 137 м.; Ш. 8 м.	класицизм, модерн (сецесія)	просп. Свободи, 32 – вул. І. Михальчука (до стику з вул. Наливайка).	лінійне, пряме з незначним поворотом	Ні	один	Пасаж-вулиця являється одним з небагатьох ансамблів сецесійної архітектури	70-80 % відмінний	1960-ті; сер.1980-х; поч. 2000-х рр.	Всі будівлі являються пам'ятками архітектури і цінною забудовою
Пасаж Віца	1907-1909-ті рр.	Якуб Віц	Міхал Улям	Довж. 59 м.; Ш. 9,5 м.	модерн (сецесія)	вул. Богдана Хмельницького, 155 – вул. Волинська, 5	лінійне, з поворотом	Ні	один	Пасаж як ансамбль сецесійної архітектури	40-45 % незадовільний	сер.1980-х;	Будівля зі сторони вул. Б.Хмельницького зазнала значних змін
Пасаж Кремпнера	1908-1910-ті рр.	Л. Кремпнер	Міхал Улям	Довж. 47 м.; Ш. 7,5 м.	модерн (сецесія)	вул. Богдана Хмельницького – вул. Механічна	лінійне, пряме з незначним поворотом	Ні	один		10-15 % незадовільний		Простір пасажа втрачено в 1950-ті роки
Пасаж на Кривій	поч. XX ст.			Д.55 м.; Ш. 5 м.	класицизм, історизм, модерн	вул. Нижанківського – пл. Міцкевича	лінійне, пряме з поворотом	Ні	один	Ансамбль історичного міського провулку	50-70 % задовільний	1960-ті; сер. 1990-х рр.	Протопасажені історичне утворення

Пасаж Феллерів

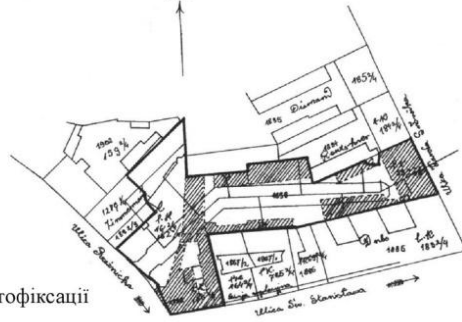
План партерного рівня пасажу Феллерів

Архівне фото 1924 року з показом вхідних воріт

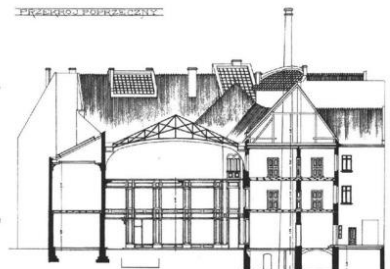
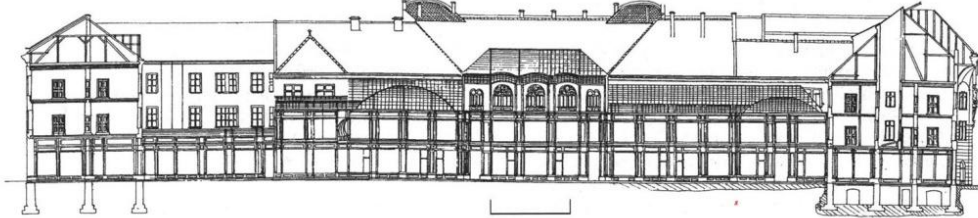

Сучасні фотофіксації

Пасаж Миколая

Повздовній переріз пасажу

Архівний план партерного рівня пасажу Миколая (червоний колір - новостворений пасаж, виділена зона - збережені рештки торгової галереї)

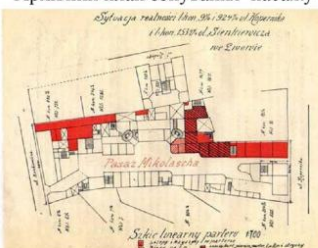

Фасад з вул. Вороного ДАЛО ф.2 - о.1 - с.р. № 5425

Збережена частина галереї пасажу

Архівний план зонування пасажу

Принципова модель проведення дослідження

<p style="text-align: center;">I. Аналіз передумов виникнення пасажів в середовищі центру Львова</p>	<p>Візію облаштування пасажів в середовищі центру Львова:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) загальноєвропейські; 2) регіональні; 3) етнічні. 				
<p style="text-align: center;">II. Еволюція та функціональні видозміни пасажів на теренах Львова</p>	<p>Визначення етапів розвитку системи пасажів у центрі Львова та їх періодизація:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) перша половина XIX ст.; 2) кінець XIX ст.; 3) перші 2-десятиліття XX ст.; 4) міжвоєнний період 1918 — 1939 рр.. 				
<p style="text-align: center;">III. Тенденційність розвитку пасажів у місті Львові на тлі загальноєвропейської еволюції планувального типу</p>	<p>Взаємозв'язок (чи його відсутність) у процесах еволюції:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) часові характеристики; 2) типологічні характеристики; 3) планувально-просторові особливості. 				
<p style="text-align: center;">IV. Аналіз кожного окремого пасажу як незалежної системи</p>	<p>Загальний процент збереженості існуючих пасажів; Композиційні, планувальні та об'ємно-візуальні зміни існуючого середовища пасажів до їх історичних образів; Частка функціонально збережених просторів історичних пасажів в структурі сучасного центру міста.</p>				
<p style="text-align: center;">V. Архітектурно-композиційний аналіз</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; text-align: center;">Параметричний аналіз</td> <td style="width: 50%; text-align: center;">Пропорційний аналіз</td> </tr> </table>	Параметричний аналіз	Пропорційний аналіз	<p>Архітектурно-композиційні вирішення комплексів архітектурних будівель в структурі яких розміщувались пасажі</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; text-align: center;">Габаритні розміри пасажів</td> <td style="width: 50%; text-align: center;">Пропорційні характеристики пасажів</td> </tr> </table>	Габаритні розміри пасажів	Пропорційні характеристики пасажів
Параметричний аналіз	Пропорційний аналіз				
Габаритні розміри пасажів	Пропорційні характеристики пасажів				
<p style="text-align: center;">VI. Системний і типологічний аналіз пасажів.</p>	<p>Тенденції розвитку пасажів та зміни їх технічної модернізації; Локалізація та порівняння осередків розвитку груп пасажів; Зв'язок внутрішнього простору пасажу з міським середовищем;</p>				
<p style="text-align: center;">VII. Локалізація втрачених пасажів в середовищі міста.</p>	<p>Встановлення причин знищення пасажів і факторів, які на це впливали; Означення якості середовища даних пасажів та їх архітектурної цінності; Окреслення можливостей відтворення (за потреби) цих просторів.</p>				
<p style="text-align: center;">VIII. Аналіз динаміки змін в середовищі історичних пасажів сьогодні</p>	<p>Видозмінення простору історичних пасажів з часу відкриття до сьогодення; Технологічна еволюція простору пасажів та відповідні цьому процесу реконструкції;</p>				
<p style="text-align: center;">IX. Аналіз чинників впливу міських трансформацій на розвиток пасажів, поняття "пам'ять місця"</p>	<p>Загальні чинники впливу:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) політично-культурні; 2) економічно-соціальні; 3) технологічно-інноваційні; 4) будівельні нормативно-правові; 5) еволюційні технологічно-функціональні. 				
<p style="text-align: center;">X. Аналіз сучасного застосування простору пасажів в центрі Львова</p>	<p>Визначення домінуючої функції в архітектурному просторі колишніх пасажів та зміна торгових технологій; Реконструкції та технологізація просторів історичних пасажів; Причини занепаду пасажів.</p>				

Тип планувальних схем пасажів

Тип	Схема									
	Тупикова	Паралельна	Перпендикулярна	Кутова	Тип трилисник	«Т»-тип	«Н»-тип	хрестоподібна	Подвійна хрестоподібна	Гратчаста
Лінійний										
Лінійний з площею										
Площа										
Лінійний з блоком										

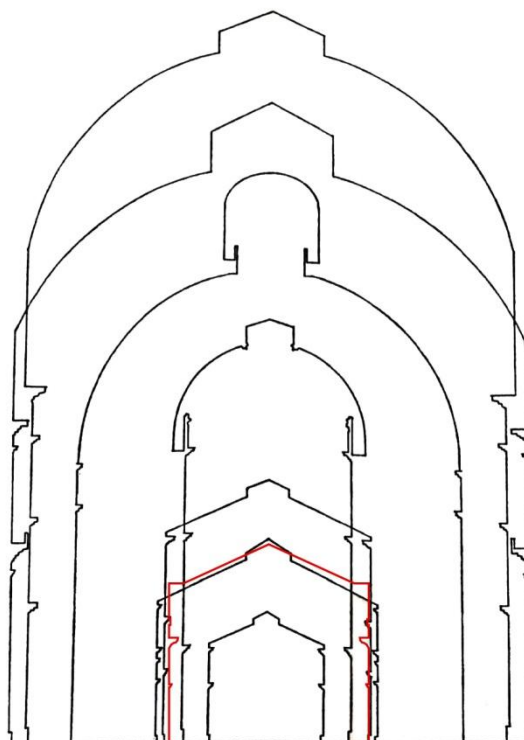
Тип транзитного молу

Вид покриття	Тип транзитного молу				
	К-сть рівнів	Глухе	Види скрізьбудинків (фронтальні)	Види скрізьбудинків (бічні)	Види візуально-об'ємних будівель
I					
II-III					
III і більше					

Локалізація пасажів в структурі кварталу

Тип сполучення	Локалізація пасажів в структурі кварталу				
	Рівень інтеграції	Вулиця-квартал	Вулиця-вулиця, транзитний	Площа - площа	Квартал-середовище
пасаж як елемент закритого громадського простору					
пасаж як продовження вуличної мережі					
пасаж як структурний вузол міського середовища					

Еволюція вертикального розвитку пасажів

Порівняльна схема розрізів транзитного простору пасажів
 Галерея Вівен
 Галерея Кольбер
 Кайзергалерея
 Пасаж ден Гаг
 Фрідріхтрасе пасаж
 Галерея Вікторіо Емануїле II
 Галерея Умберто I
 Червоним виділено пасаж Миколая